

Истражујући рад београдске општине на остварењу подухвата комуналних реформи у периоду 1884–1903. ауторка је имала за циљ да сагледа, разуме и објасни иницијативе и покушаје београдске општине да овај подухват оствари, разлоге за дисконтинуитете у односу на утврђен правац рада, као и да нас упозна са људима, домаћим и страним учесницима у реализацији послова, посебно инжењерима, члановима стручних комисија, пројектантима, саветницима, извођачима радова, као и произвођачима опреме.

Књига је подељена на поглавља према покушајима општине да оствари пројекте. Први пут 1884–1885. године ослањајући се на приход од трошарине, други пут 1887. године узимањем зајма код Народне банке и трећи пут 1888–1890. године када ће, након одлуке да се пројекти реализују на различите начине, бити и остварени, водовод зајмом, а трамвај и осветљење концесијом. Извођење пројекта канализације почеће почетком 20. века.

Како би се јасније сагледала учестаност промена на челу општине и у саставу општинског одбора што је утицало и на динамику радова, у књизи је изнет хронолошки преглед ових промена. Посебан прилог садржи преглед више од 50 општинских комисија формираних у циљу истраживања и реализације послова, у чијем раду је учествовало око 195 личности. Поред Министарства грађевина које је дало велики број инжењера за рад на београдским комуналним пројектима, институција која је дала највећи број стручњака је Велика школа са скоро четрдесет професора са сва три факултета. Међу њима су и многи чланови Српског ученог друштва и Српске краљевске академије. Дате су и радне биографије домаћих стручњака и странаца који су радили у Србији, а који се истичу јер су изнели послове или знатно допринели да се пројекти одвијају брже или спорије. Током година бројни страни стручњаци и фирме показали су интерес или су били директно ангажовани на извођењу послова. Међу њима су најбољи европски стручњаци, познати инжењери, санитарни реформатори, као и произвођачи опреме. Њихове радне биографије сведоче и о развоју комуналне инфраструктуре европских градова у другој половини 19. века. Књига садржи и регистре личности и фирми.

Данило Шаренац, научни саветник

Институт за савремену историју, Београд

РЕЦЕНЗИЈА КЊИГЕ

Зорица Циврић Флорес: *Хроника изградње комуналне инфраструктуре у Београду, 1884–1903: водовод, канализација, осветљење и трамвајски саобраћај*

Београд, Музеј науке и технике, Арт студио „Црно на бело“, 2022

Рукопис колегинице Зорице Циврић посвећен је важној теми из историје Београда и Србије. Иако се литература на ову тему појављивала спорадично, ово је једниствен пример систематског проучавања најважнија четири комунална питања из историје Београда. У свом делу, *Хроника изградње комуналне инфраструктуре у Београду, 1884–1914: водовод, канализација, осветљење и трамвајски саобраћај*, Зорица Циврић је до танчина реконструисала почетне замисли, планове, препреке, али и коначна решења посвећена изради инфраструктуре Београда до Првог светског рата. Међутим, иако је ауторка одлучила да своју пажњу пре свега посвети анализи самог процеса инфраструктурних промена, иза скромног термина у наслову – „хроника“ – налази се студија која озбиљно задире у многа питања друштвене и културне историје Београда на прелазу из 19. у 20. век.

Наиме, од самог почетка рукописа успостављена је ненаметљива веза између крупних инфраструктурних радова, фискалне политике, с једне, и свакодневних животних проблема Београђана, с друге стране. Ауторка је јасно показала не само да увођење нових технологија мења живот савременика већ и да су питања инфраструктуре најдиректније повезана са хигијеном, јавним здрављем и укупним квалитетом живота. Иако се ова књига не бави директно односом градских власти према феномену *модернизације*, јасно је да овај рукопис представља важан допринос у дискусијама о правцима и брзини развоја Београда и Србије по стицању државне независности. Ове теме додирнуте су кроз делове књиге који се баве местом и важношћу струке и технички образованих људи током процеса увођења нових технологија. Ту је и тема сарадње са иностраним инжињерима и представницима градова већих или једнаких Београду по величини. Исто тако, ово је рукопис који

дотиче низ осетљивих питања попут узрока бројних одлагања важних инфраструктурних пројеката, разлозима неуспеха, као и уважавања или пак занемаривања улоге струке у процесу доношења одлука, нарочито приликом увођења нових технологија.

Као посебан квалитет ове књиге истакао бих њену јасну структуру. Целине су логично организоване и са јасним закључцима. Колегиница Циврић читаоца не оптерећује сувишним техничким детаљима, али ни прекомерним цитирањем историјских извора. Овај рад поседује још један квалитет, а то је постојање својеврсног биографског речника свих особа које су имале важније улоге у процесу изградње инфраструктурних пројеката. Ова књига у том смислу, представља и важан допринос разумевању улоге Владана Ђорђевића, али и многих других, мање познатих личности.

Објављивањем ове књиге, тема београдске инфраструктуре била би обрађена из угла који је до сада недостајао. Монографија колегинице Циврић представља важан допринос теми и допуњује сазнања која су до сада изложена само парцијално у радовима о електрификацији Београда из 1970-тих и 1980-тих. На сличан начин, ова монографија чини својеврсну целину са новијим делом професорке Дубравке Стојановић. Имајући у виду све наведено, препоручујем овај рукопис за штампу.

др Весна Алексић, научни саветник
Институт економских наука, Београд

РЕЦЕНЗИЈА КЊИГЕ

Зорица Циврић Флорес: *Хроника изградње комуналне инфраструктуре у Београду, 1884–1903: водовод, канализација, осветљење и трамвајски саобраћај*
Београд, Музеј науке и технике, Арт студио „Црно на бело“, 2022

Рукопис под називом „ХРОНИКА ИЗГРАДЊЕ КОМУНАЛНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ У БЕОГРАДУ, 1884 – 1903, Водовод, канализација, осветљење и трамвајски саобраћај“ ауторке Зорице Циврић Флорес представља до сада најдетаљнију анализу инфраструктурног развоја Београда с краја 19. и самог почетка 20. века. Иако је тема модернизације Београда након добијања државности 1878. године и до сада привлачила пажњу истраживача, чини се да су одређени кључни сегменти важни за развој једног града, попут изградње водовода, канализације и електрификације, остајали недовољно садржајно обрађени.

Као музејски саветник у Одсеку за Енергију и Индустијско наслеђе Музеја науке и технике у Београду, ауторка Циврић се, захваљујући свом богатом професионалном искуству, одважила да истраживачки детаљно покрије ову важну област у историји модернизације Београда. Њен рукопис има 338 страна и подељен је на 5 великих целина, уз списак извор и литературе, регистар имена и фирми, као и четири изузетно драгоцене прилога која имају за циљ да олакшају сагледавање учесталих промена на челу општине и у саставу општинског одбора; да омогуће преглед општинских комисија и имена људи који су били ангажовани у њиховом раду; да пружи радне биографије домаћих стручњака и странаца кључних у реализацији пројеката, као и да преко њих укажу на развој комуналне инфраструктуре европских градова у другој половини 19. века.

У предговору овог рукописа ауторка истиче да је поглавља формирала према покушајима општинске управе да оствари пројекте водовода, канализације, осветљења и трамваја. Тако се прво поглавље односи на прве покушаје преображаја инфраструктуре града у периоду 1884-1885. године; друго поглавље говори о новом покушају из 1887. године. О даљим покушајима да се унапреди водовод и канализација као и о новим урбанистичким решењима до 1891. године ауторка пише у трећем поглављу рукописа; коначна изградња водовода и даљи покушаји изградње канализације у периоду од 1892. до 1903. године тема су четвртог поглавља, док се последње, пето поглавље књиге бави пословима увођења трамвајског саобраћаја и електричног осветљења.

Као кључни историјски извор коришћене су *Београдске општинске новине*, које је 1882. године покренула београдска општина а које су доносиле записнике са састанака општинског одбора, службене извештаје, објаве, наредбе и конкурсе. Према

речима ауторке, што се може видети и из самог рукописа, уређивачки избор прилога и вести указивао је и на правац у коме се кретао развој општине. Поред њих, ауторка користи и другу релевантну штампу и објављене изворе који се односе на период друге половине 19. века као и архивску грађу Матице српске (рукописно одељење) и Народне банке Србије.

Иако је ауторка сваку целину завршавала одређеним „епилогом“ где је настојала да укаже на најзначајније проблеме којима се у оквиру сваког поглавља бавила, рукопису недостаје општи закључак. Потребно је да се ово богато истраживање инфраструктурног развоја града Београда стави у одређени шири друштвени али и политички контекст. На овај начин би многе „нелогичности“ у покушајима модернизације или током реализације поменутих важних пројеката добиле свој прави смисао. Такође, било би добро да сва четири прилога због своје важности иду одмах иза предложеног закључка а пре списка извора и литературе, као и регистра имена и фирми.